

Le petit-mal belge

Ruddy Doom

Vakgroep Problemen van de Derde Wereld RUG

Wie met onze ex-kolonie vertrouwd is, kent de uitdrukking "le mal zaïrois". Zelfs 'le président-fondateur' nam het begrip in de mond, al was het voornamelijk om de schuld ervoor door te schuiven naar de anderen en zichzelf het statuut te verlenen van onaantastbare boven alle - corrupte- partijen en ambtenaren. 'Le petit mal' is een term die uit de psychiatrie komt en slaat op een korte periode van niet-functioneren, een 'absence' waardoor men even niet meer tot deze wereld behoort. Wie deze signaalfunctie verwaarloost, dreigt het slachtoffer te worden van veel ernstiger crisissen. Over dit 'petit-mal' gaat het dus, een verschijnsel dat helaas niet van vandaag dateert.

In 1955 publiceerde Jef Van Bilsen zijn eerste versie van het dertig jaren-plan voor de onafhankelijkheid van Kongo. Op de banken van wat hij later de "koloniale nomenclatura" noemde, stegen verontwaardigde kreten op. "Bradeur" werd er geroepen, en gezien de tijdsgeest werd de onvermijdelijke rethorische vraag gesteld welke buitenlandse belangen erachter staken. Het grote verwijt dat men hem kon toesturen was zijn uitgangspunt dat een wereld verandert. Het tegenargument was dat Azië en Afrika wellicht zouden dekoloniseren, maar niet onze Kongo. Dat mocht niet, en dus kon dat niet. Daarenboven waren de inboorlingen zelf geen vragende partij, en we kenden onze zwarten ten slotte beter dan wie ook, Kongolezen inclusief. De intellectuele zandzakjes werden door de Kongolese bevolking weggespoeld, en nu nog wordt in ieder handboek omtrent dekolonisering Belgisch-Kongo geciteerd als één van de voorbeelden van hoe het niet moet.

Naast het feit dat Fabius Cunctator de officieuze patroonheilige van buitenlandse zaken blijft, is er een tweede traditie die veel volgelingen kent. Tijdens de koloniale periode werd iedere diepgaande discussie omtrent Kongo in het parlement zo veel mogelijk vermeden. Discretie en beschaafde uitwisseling van ideeën in besloten cenakels zetten de toon. Zelfs tijdens het begrotingsdebat werd van de kamerleden niet verwacht op problemen in te gaan. De informatiestroom naar een

breder publiek werd evenmin gestimuleerd, en Belga werd via een gedragscode inzake berichtgeving gecontroleerd. Uiteraard gold dit principe van niet-inmenging niet voor de financiële lobby's en de kerk. Nu is het onbetwistbaar zo dat er anno 1994 een veel grotere openheid heerst, maar de huis-clos-sfeer, de corpsgeest van de jongens onder elkaar, is nog steeds aanwezig op buitenlandse zaken.

Ten aanzien van Zaïre zou dit alles ons wel eens zuur kunnen opbreken. Er is ten overstaan van dit land sprake van een generatiekloof. Oudere beleidsverantwoordelijken, ambtenaren of kabinetsmedewerkers hebben de dekolonisering en haar naweeën actief beleefd, en er waart vaak nog een mentaliteit van "onze overzeese gebieden" door de kantoren. Een atavistische nostalgie naar de periode dat Europese landen - althans in de ogen van de Europeanen - nog meespeelden in de wereldpolitiek. Uiteraard werd onze houding toen bepaald door economisch gewin, maar er was zeer zeker ook een paternalistische bezorgdheid vis-à-vis Kongo. Deze reflex is bij een bepaalde generatie nog steeds aanwezig nadat onze economische relaties verschrompeld zijn, maar steunt dat op enige achterliggende visie? De laatste 'Belgische thesis' moet ongeveer die van Pierre Rijckmans zijn geweest in de jaren vijftig. Ze werd door Jan-Albert Goris vertaald in een brochure, *The sacred mission of civilisation* (1953). In de Verenigde Naties werd brandhout gemaakt van deze opvatting: de evidentie dat ons land een speciale, verre van exclusieve band met Kongo-Zaïre zou hebben is verleden tijd.

Deze tendens wordt soms aan het oog onttrokken door conjuncturele evenementen, zoals die zich nu voordoen. Wij hoeven niet nogmaals uit de doeken te doen wie Mboetoe naar de macht begeleid heeft, en wie het regime jarenlang ondersteunde. Met het einde van de Koude Oorlog is de geostrategische waarde van Zaïre aanzienlijk gedevalueerd. Nu er geen Cubanen meer in de achtertuin actief zijn, is de interesse van de Verenigde Staten danig geslonken, of minstens ambivalent. James Locher verklaard dat SOLIC (Special Operation en Low

Intensity Conflict) meer aandacht zou besteden aan Afrika, en vlak na de Golfoorlog werd binnen SOCOM (Special Operations Command) een "US Third Special Forces Group" opgericht die speciaal voor Afrika bestemd was. Maar naast de hardliners is er een even grote groep die Afrika als een laag prioriteiten-continent beschouwt, en met Kissinger van oordeel is dat de Verenigde Staten niet de "nanny" van de wereld zijn. Het hoofd van de "National Security for Africa", Jennifer Ward, werd pas na maandenlang touwtrekken benoemd, en de nieuwe onderstaatssecretaris voor Afrikaanse Zaken, George Moose, houdt zich nogal op de vlakte. Het is soms vrij moeilijk om zijn standpunt te onderscheiden van dat van Herman Cohen, zijn voorganger, die nu de "Global Coalition for Africa" dirigeert. Somalië, bezwaarlijk een Amerikaanse successtory te noemen, zal de bereidheid niet echt aanzwengelen. Frankrijk is evenmin een toonbeeld van eensgezindheid. Mitterand vindt het een presidentieel prerogatief het Afrika-beleid te dirigeren, en heeft op het Elysée Bruno Delaye in lijn gebracht. Alain Juppé, de neo-gaullistische minister van buitenlandse zaken, laat de Afrika-politiek grotendeels over aan zijn minister voor ontwikkelingssamenwerking Michel Roussin, een Chirac-gediende die *zijn sporen verdiende als hoofd van de inlichtingendienst*. Groot-Brittannië ligt traditioneel niet wakker van wat zich afspeelt in Afrika, zolang de echte of vermeende belangen in de ex-kolonies niet op de tocht staan. Duitsland, in de voetsporen van Bismarck, is er al evenmin toe bereid het volle pond aan Afrika te geven (beter één Balkan-vogel in de hand, dan tien Afrikaanse in de lucht, denkt men in Berlijn). Van EU-zijde valt in de komende maanden evenmin veel te verwachten. Het Griekse voorzitterschap midden in de Balkancrisis, met een woelig Turkije aan de achterdeur, zal wel andere klemtonen leggen.

Indien België in het Zaïredossier in de schijnwerpers treedt, is dat niet in de eerste plaats omdat andere mogelijkheden de historische rol van ons land herontdekken, maar veeleer omdat ze zichzelf een laag profiel aanmeten. Het is wijs, denk ik, om dit in het achterhoofd te houden: in het boek der geschiedenis worden bladzijden maar in één zin omgekeerd. Dat zou ons nog meer moeten stimuleren om een breed parlementair debat te voeren rond Zaïre, waarbij men moet hopen dat de vertegenwoordigers zich de sereniteit aanmeten om partijpolitiek gespin achterwege te laten. Het is meer dan tijd dat er een status questionis gemaakt wordt van

ons beleid. Er is ondertussen in de wereld, in België en in Zaïre zoveel veranderd, dat er geen sprake kan van zijn verder te borduren op de oude patronen. Is Zaïre nog wel een preferentiële staat en een concentratieland voor ontwikkelingssamenwerking, en op welke nieuwe gronden? De Belgo-Zaïrese agenda is in het verleden al te vaak bepaald geweest door het achternaahollen van de feiten, door het reageren op crisissen uitgelokt door Kinshasa, m.a.w. door een non-beleid. Daar moet dringend verandering in komen. Zowel in academische kringen als in de NGO-wereld circuleren tal van documenten, maar uiteindelijk worden de grote lijnen van het beleid uitgezet door de verkozenen, en geïmplementeerd door de regering. Of, indien dat onwerkzaam is, moeten de regeringsverantwoordelijken het parlement confronteren met de krijtlijnen van het toekomstig beleid. Je hebt soms de indruk dat men de parlementaire democratie aan het zuiden wil opdringen, maar voor intern gebruik 'efficiëntere' middelen tot besluitvorming nastreeft.

Er is een tweede, en meer urgente reden om Zaïre op de agenda te plaatsen: de eventuele verkiezingen. Het wordt langzamerhand voor iedereen duidelijk dat de strategie van isolatie van Mobaetoe niet de verhoopte resultaten afwerpt. De president zit nog steeds in het zadel, heeft intern nauwelijks aan macht ingeboet, en behoudt ter plekke het initiatief. De "union sacrée" heeft ondertussen eindeloos vergaderd, onderlinge discussies gevoerd, communiqués verspreid... maar niet de slagkracht verworven die ze pretendeerde te vertegenwoordigen. De "politique par le haut" is grotendeels vastgelopen, wat er ondermeer op wijst dat de oppositie er niet in slaagt de frustraties van de bevolking om te smeden tot een brede politieke beweging, en nog veel minder tot een nationale tegenmacht. Veel heeft te maken met het feit dat deze oppositie zelf uit de vroegere elites stamt, er occasioneel in slaagt de anti Mobaetoe-gevoelens te kanaliseren, maar er niet toe in staat is een programma aan te bieden waarin brede lagen van de bevolking hun aspiraties weerspiegeld zien. Het eindresultaat is, dat de politieke strijd naar buitenuit verengd is tot een persoonlijk conflict Tshisekedi-Mobaetoe, waardoor Tshisekedi internationaal steeds meer als een deel van het probleem, veeleer dan als alternatief wordt bekeken. Ondertussen is er nog nauwelijks sprake van een Zaïrese staat. Noch qua functies, noch qua personele bezetting van de diverse apparaten is er iets substantieels van overgebleven. Wat rest is een patrimoniaal systeem van de president en een pretoriaanse gewapende macht.

In sommige regio's, bijvoorbeeld in de Kivu, is een proto-administratie ontstaan die los van het centrum functioneert. Grote delen van de bevolking hebben zich gekantonneerd in de informele sector, of hebben zich teruggeplooid op de subsistentielandbouw. Het begrip staat heeft elke positieve connotatie verloren, de natie is een uitgehold, zomet zinnig begrip, en wat overblijft is een gedeformeerde etnische solidariteit. Gezien de vigerende verdeel en heers-strategie van Moboetoe is er niet veel nodig om de latente wrijvingen te doen overslaan in openlijke conflicten. De recente gebeurtenissen in Burundi en Rwanda hebben ons duidelijk met de neus op de feiten gedrukt: bij afwezigheid van zinvolle scenario's is België er noch toe in staat aan crisispreventie, noch aan crisisbeheersing te doen. Veel verder dan het beschermen van onze nationale ingezetenen en het ad hoc leveren van noodhulp reikt onze inspiratie niet.

Misschien, als geheugensteuntje, enige cijfers die een ruwe schets geven van de dramatische toestand in Zaïre. Het is zeker niet de bedoeling enige pretentie ten toon te spreiden op het vlak van de economische analyse, wel om de positie van België in een klaarder daglicht te zetten. In 1986-1987 stond de export uit de mijnbouw nog in voor 72% van de deviezeninkomsten (koper besloeg de helft van de waarde) en vertegenwoordigde hij 12,6% van het bruto binnenlands produkt. De koperexport die in 1987 goed was voor 507.000 ton, gleed in vrije val af naar een volume van 50.000 ton in het afgelopen jaar. De diamantexport van de "Société Minière de Bakwanga" is quasi totaal onttrokken aan het normale circuit, en in handen van de zwarte markt. De totale exportwaarde van Zaïre verschrompelde van 1769 miljoen dollar in 1988 tot een schamele 565 miljoen in 1993. Voeg daarbij dat de industriële produktie ineens stortte in 1991, en men begrijpt hoe de publieke inkomsten van 1176 miljoen dollar in 1980 terugvielen tot 253 miljoen, en hoe de reserves van de nationale bank onbestaande zijn, nadat de hulpkraan werd dichtgedraaid. Het gevolg is dat de wet van Gresham volop speelt: de slechte munt verdrijft de goede uit de markt, en de zaïre is amper nog te gebruiken als behangpapier. Deze deplorabele toestand heeft voor gevolg dat de infrastructuur verloedert (in 1993 verkocht de "Compagnie Maritime Zaïroise" alle zeeschepen), dat de lonen van het overheidspersoneel niet meer worden uitbetaald, en dat het onderwijs, de gezondheidszorg,... quasi onbestaand zijn. Zelfs indien men rekening houdt met de internationale recessie, blijft er één grote verantwoordelijke aan te wijzen:

het politiek regime van Moboetoe en zijn baronnen. Zij zijn diegenen die de economie geruïneerd, de staat ontmanteld, en de natie aan de rand van de desintegratie hebben gebracht. Los van alle sentimenten en resentimenten is het duidelijk dat België deze situatie niet kan oplossen, zelfs indien de politieke wil daartoe aanwezig is.

Het dossier Zaïre kan niet los worden gezien van het algemene Afrika-beleid van buitenlandse zaken, en van de ontwikkelingsproblematiek in het bijzonder. Voor wat ontwikkelingssamenwerking betreft, zijn de zaken duidelijk. Indien Zaïre voldoet aan de criteria van concentratieland, wordt het op de lijst geplaatst, en de samenwerking moet dan, na een transitiefase, beantwoorden aan de criteria van duurzame ontwikkeling. Wil men aan Zaïre een preferentieel statuut toekennen, bv. meer middelen of andere invalswegen, dan is het duidelijk dat naast de noden van de bevolking andere motieven meespelen. In de periode 1985-1991 ging 58% van onze hulp en 52% van onze directe bilaterale hulp naar Zaïre, Rwanda en Burundi. Het lijkt uitgesloten dat die hulp op hetzelfde niveau wordt hernomen zonder bezinning van Belgische kant. België kan eventueel een rol spelen om t.o.v. de internationale gemeenschap als motor te fungeren om de samenwerking herop te starten. Het lijkt mij evenwel evident dat bv. de Wereldbank niet diep onder de indruk zal zijn van argumenten die zich in de puur Belgisch-Zaïrese context situeren. In een ideale wereld onderhandelen landen als gelijken en zou zoiets als ontwikkelingssamenwerking overbodig moeten zijn, maar laten wij die idee opsparen tot de volgende kerstdagen. Een tweede, afgezwakte versie neemt de belangen van de zwakkere partner, en van de zwakste bevolkingsgroep als leidraad. De praktijk leert ons dat gemeenschappelijke belangenverdediging, min of meer evenwichtig verdeeld, al een mooi resultaat is. "Ontschotting", zoals dat tegenwoordig heet, tussen buitenlandse zaken, ontwikkelingssamenwerking en eventueel landsverdediging, moet terzake meer klaarheid brengen. Wat kunnen we aan, alleen en met anderen? Wat willen we bereiken, en met wie willen we aan Zaïrese kant in dialoog treden? Hoe passen we de NGO-werking in in een globaal beleid, enz...? Het somberste scenario is alvast dat wij er géén hebben en ronddobberen op de golven die anderen maken.

Vroeger hielden we van het land, zijn volk en zijn leiders. Dat laatste is in ieder geval niet meer zo, de rest valt te bekijken. Na Loebombashi werd officieel verwoord wat iedereen wist: dit regime deugt niet, het is

een struikelblok voor de emancipatie van de bevolking en maakt van ontwikkelingssamenwerking een zinloze operatie (met uitzondering van noodhulp). Indien we eerlijk zijn kwam de breuk ons niet slecht uit: niemand was nog echt enthousiast om zich in het Zaïrese embroglio te verliezen. Maar, zoals in het gekende liedje: die kat kwam weer, het Zaïre-dossier ligt opnieuw ter tafel. Het is in die zin zelfs explosiever dat we nu de eis van democratisering geformuleerd hebben, een voorwaarde die we bezwaarlijk kunnen inslikken. Democratie is én een besluitvormingsmethode én een vorm van samenleven waarvan de methode slechts een verdichting is. Sinds 6 december 1991 zetelt de president zonder officieel mandaat, lopen anti-moeboetisten en 'echte' oppositiepartijen elkaar voor de voeten, is de nationale conferentie uitgehold, heeft de hoge raad lood in de vleugels... Het is niet moeilijk de verantwoordelijken aan te wijzen, maar dat neemt niet weg dat de beslissingsmethoden nog steeds zijn wat ze waren: autoritair. Wat de consensus als samenlevingsmodel betreft, moeten we ons bitter weinig illusies maken: in een land waar een zak maniokmeel astronomische bedragen kost, wordt respect voor de medemens een luxeproduct. Het is steeds minder waarschijnlijk dat democratie, zeker wanneer die begrepen moet worden in termen van een formele democratie, steeds minder de onmiddellijke topprioriteit is. Het is steeds onredelijker te verwachten dat er geen transitieperiode (met tijdsschema) moet ingelast worden, die een basis legt waarop de democratie kan groeien. Een soort low-intensity-democratie die ons geweten sust, maar de Zaïrezen in miserabele levensomstandigheden achterlaat, is in ieder geval geen oplossing.

Hier zit alvast één van de wolfjizers van het hele dossier: wie vertegenwoordigt in de discussie de belangen van de Zaïrezen? Om het voorzichtig te formuleren: de ervaring met de nieuwe 'beleidsverantwoordelijken' uit Zaïre is teleurstellend. Men kan zich moeilijk ontdoen van de indruk dat ook de oppositie in de eerste plaats een interne elitestrijd aan het voeren is, waarbij de belangen van de bevolking veeleer alibi dan werkelijke beweegredes zijn. De Zaïrese NGO-sector werpt zich op als belangeloze spreekbuis van de bevolking. Maar die

NGO-wereld is vrij ondoorzichtig en er kan bovendien moeilijk geëist worden dat zij een nationaal reconstructieplan formuleert. De Belgische NGO's - zonder dat hun goede bedoelingen in twijfel moeten worden getrokken - zijn zelf te zeer belanghebbende partij en door niemand gemandateerd om deze zaak naar zich toe te trekken en zich in de plaats van de Zaïrezen te plaatsen. Onvermijdelijk zal een top-down-benadering voor wat de ontwikkelingsprioriteiten aangaat zich opdringen, met alle risico's die dat inhoudt (de keuze van de partners op het terrein is een andere aangelegenheid).

Onze bewindsploeg bestaat uit veelgeplaagde lieden: sommigen vechten om politiek te overleven, er is de deplorabele economische toestand met alle sociale gevolgen vandiën, ex-Joegoslavië is een onbeheersbaar conflict en grote delen van Oost-Europa en de vroegere Sovjetunie dreigen over te koken... Vele kabinetsmedewerkers hadden het zich wel even anders voorgesteld en worstelen met een overaanbod van dossiers om de dagelijkse kommer en kwel binnen aanvaardbare perken te houden. Helaas trekt de realiteit in de derde wereld zich daar bitter weinig van aan; overstromde IJzervlaktes en tekorten op de sociale zekerheid ten spijt, kunnen we niet doen alsof Zaïre niet bestaat. Ontwikkelingssamenwerking heeft het initiatief genomen om een brede concertatie op te zetten, maar dat moet onvermijdelijk ondersteund worden door buitenlandse zaken, die de problematiek op het niveau van de regering plaatst. Wellicht kan de huidige minister met vrucht een boekje raadplegen dat de titel draagt *De derde weg* en dateert van 1987. Op pagina 160 luidt het: "Het noorden heeft geen meerderwaardigheidsgevoel te cultiveren: het mag niemand de les lezen. Toch mag men niet blind zijn of zedig de ogen sluiten voor beleidsfouten of wantoestanden en misbruiken... er bestaan geen 'zaligmakende' formules die de hele ontwikkelingswereld onfeilbaar op weg zouden helpen naar ontwikkeling en vooruitgang. Ieder geval moet afzonderlijk onderzocht en behandeld worden". Dit pleidooi om de actie te baseren op doortimmerde dossiers, wars van paternalistische of korte termijnvoordelen, zal de minister wel nauw aan het hart liggen, vermits hij er zelf de auteur van is.